

Fatma ATEŞ

Doç. Dr., Kütahya Dumlupınar Üniversitesi/Eğitim Fakültesi, Kütahya/Türkiye
Associate Professor, Kütahya Dumlupınar University/ Faculty of Education/Turkish and Social
Sciences Department, Kütahya, Türkiye

eposta: fdegirmenci01@hotmail.com

<https://orcid.org/0000-0002-8885-0119> - <https://ror.org/03jtrja12>

Atıf/Citation: Soyadı, İsim. 2023. Bohça Geleneğinden Valiz Kültürüne Bir İnceleme. *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, 11/35,678-693 <https://doi.org/10.33692/avrasyad.1253399>

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü /Article Types:	Araştırma Makalesi/Dissertation Summary
Geliş Tarihi /Received:	20.02.2023
Kabul Tarihi/Accepted:	12.05.2023
Yayın Tarihi/Published:	20.06.2023

BOHÇA GELENEĞİNDEN VALİZ KÜLTÜRÜNE BİR İNCELEME

Öz

Türkler tarihin farklı dönemlerinde göçebe hayat tarzını benimsemişlerdir. Göçebe yaşam tarzından sonra zaman içerisinde yerleşik hayata geçmişlerdir. Bu geçiş esnasında eşyalarını, yiyeceklerini ve kıyafetlerini muhafaza etmek için farklı malzemelerden yapılmış eşyalar üretmişlerdir. Bu eşyalar içerisinde kök boyalarla dokunan heybe, çuval, kilim ve bohçalar yer almıştır. Farklı ebat ve renklerde sanatsal olarak oluşturulan bu ürünler zaman içerisinde farklı amaçlarla da kullanılır hâle gelmiştir. Bu ürünlerden biri bohçadır. Başlangıçta bohçanın ortaya çıkış amacı insanların kıyafetlerini korumak ve bu kıyafetlerin kirlenmesini önlemek iken daha sonraları bohça; yemek çıkını, başörtüsü gibi farklı gayelerle de kullanılır hâle gelmiştir. Teknolojinin gelişmediği dönemlerde kadınların dokuyarak, kanaviçelerle işleyerek oluşturdukları bu sanat, devlet geleneği ile padişah kıyafetlerini saklamak amacıyla hizmet etmiş, tarihin ileri süreçlerinde de gelin ve damat bohçası geleneği ile günümüze taşınmıştır. Sözlü kültür ürünlerinde de yansımaları görülen bohça, kimi zaman kırsal kesimlerin ekonomik ve kültürel düzeylerini yansıtan bir unsur olarak halk kültürüne yer bulmuştur. Bu sözlü kültür ürünlerinde tarlaya veya bahçeye giden kahraman yemek ve ekmeğini dört köşeden oluşan çıkın anlamına gelen bohçaya sardığını söyler. İlmek ilmek dokunan bu el sanatı her bir şekli ile farklı anlam ve mesajları içermesi ile farklı bir sanatın kapılarını aralarken bu çalışmada bohçanın kültürdeki yeri, kullanım alanları ve zaman içerisinde geçirdiği değişim ile aktarılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Bohça, gelin, damat, nişan, kültür.

Bohça Geleneğinden Valiz Kültürüne Bir İnceleme

A REVIEW FROM BUNDLE TRADITION TO SUITCASE CULTURE

Abstract

Turks have adopted the nomadic lifestyle in different periods of history. After the nomadic lifestyle, they moved to a settled life in time. During this transition, they produced items made of different materials to preserve their belongings, food and clothing. These items included saddlebags, sacks, rugs and bundles woven with madder. These products, which are artistically created in different sizes and colors, have become used for different purposes over time. One of these products is a bundle. In the beginning, the purpose of the bundle was to protect people's clothes and to prevent these clothes from getting dirty. It has also come to be used for different purposes such as a food box and a headscarf. This art, which was created by women by weaving and embroidering with cross-stitch in the periods when technology was not developing, served the purpose of hiding the sultan's clothes with the state tradition, and has been carried to the present day with the bride and groom's bundle tradition in the advanced processes of history. The bundle, which is also reflected in oral culture products, has sometimes found a place in folk culture as an element that reflects the economic and cultural levels of rural areas. In these oral culture products, the hero who goes to the field or garden says that he wraps his food and bread in a bundle, which means a bundle consisting of four corners. While this handicraft, which is woven by knots, opens the doors of a different art, with each form containing different meanings and messages, in this study, the place of the bundle in culture, its usage areas and the change it has undergone over time has been conveyed.

Keywords: bundle, bride, groom, engagement, culture

Giriş

Tarihi çok eskilere dayanan bohça, Türk kültüründe sözlü dönemlerden yazılı dönemlere kadar yoğun bir şekilde görülmektedir. Bu yönüyle çeşitli metinlerde ve sözlüklerde bohça ile ilgili açıklamalar yer almaktadır. Bu açıklamaların kiminde bohça isim köküne dayandırılırken kiminde ise boğ- fiil köküne dayandırılmaktadır. Kelime kökü her ne kadar fiil ve isim arasında gidip gelse de bohça, kültürün her aşamasında varlığını devam ettirmiştir. Bu kültür kimi zaman gelinin oğlan evine götüreceği el emeği göz nuru çeyizinin sarılıp sarmalanmasında kullanılırken kimi zaman da padişahın önemli kaftanlarının gözlerden uzak sarıldığı ve sonrasında sergilendiği önemli kültür taşıyıcısı olarak göz doldurmaktadır.

Sözlüklerde iki farklı bakış açısıyla ele alınan bohça kelimesine dair ilk bakış açısı isim kelime köküne göre değerlendirilmiştir.

Kelime etimolojik sözlüklerde "bohça" olarak geçmekte olup *bog* kelimesine -ça küçültme eki getirilmiş şekli ile oluşturulmuştur (Gülensoy 2011: 158). Divanu Lügâti't-Türk'te olduğu gibi benzer bir tanımla yapılarak "bohça, boğ, eşya konan heybe" (Gülensoy 2011 :158) şeklinde tanımlanmıştır.

Bu başlıkla ilgili sözlüklerde verilen bilgiler daha kapsamlı olup bohçayı kapsayan beş farklı tanım yapılmıştır: Eski Türkçe’de “bog” kökünden gelen kelime “bog-ça” şeklinde telaffuz edilmiştir. Genel olarak sözlüklerde ise 1. “içine çamaşır, elbise vb. konularak bağlanan dört köşe kumaş parçası. 2. Bohça içine konulmuş giyim eşyaları. 3. Nişanlı kıza oğlan evi tarafından, nişanlıların birbirine veya evlenenlerin karşı tarafın akrabalarına gönderdikleri hediyeler. 4. Baş örtüsü. 5. Ekmek çıkını” (Çağbayır 2007: 646) şeklinde anlamlandırılmıştır.

Bohçaya dair bir diğer farklı bakış açısı ise Divanu Lügati’t-Türk’te geçmektedir. Boğmak fiilinin esas alındığı bu fikre göre bohça çoğunlukla eşya taşımak için yapılmış dört köşeli bir maddi kültür unsuru olarak yer almaktadır. Genel hatları ile Divan’daki bohça şu şekildedir:

Boğmak fiilinden gelen kelimeye -ça fiilden isim yapma ekinin getirilmesi ile bu kelime isimleştirilmiştir. Divanu Lügati’t Türk’te de geçen kelime “eşyanın heybesi ve bohçası” (Ercilasun ve Akkoyunlu 2015: 399) şeklinde geçmektedir. Hatta eşyaların taşınırken bile bohça kullanıldığını yine Divan’dan öğrenilmektedir. Sözlükte: anar bo.g balattım ifadesinde “ona heybe ve kadınların elbisesini korumak için bohça bağlattım” (Ercilasun ve Akkoyunlu 2015: 339) cümlesinde olduğu gibi eşya konulan valiz fonksiyonundadır.

Günümüzde Anadolu’da bohça deyince akla her ne kadar gelin bohçası gelse de bohçaya farklı il ve ilçelerde çeşitli anlamlar da verilmiştir. Derleme sözlüklerinde de yer alan bohça genel hatları ile şu şekilde anlamlandırılır:

Isparta ve çevresinde *çeyiz* anlamında kullanılan kelime, Burdur taraflarında *Nişanlı kızlara oğlan evinin gönderdiği hediye* olarak geçmektedir. Çaycuma, Edremit taraflarında başörtüsü olarak kabul gören kelime Çaycuma taraflarında aynı zamanda *ekmek çıkını* anlamında da kullanılmaktadır. (Derleme Sözlüğü 2009: 731).

Yukarıda farklı kaynaklarda yapılan tanımlamalardan yola çıkarak bohça, dört farklı başlık altında incelenebilir:

1. Gelenekte Bohça

1.1. Nişan Bohçası (Gelin-Damat...)

Hayatın geçiş dönemlerinden ikincisi olan evlenme, iki kişinin hayatlarını birleştirmek suretiyle aile kurma yolunda attıkları ilk adımdır. Bu yönüyle aile ve evlilik, birçok toplumun önem verdiği bir kurum hâline gelmiş ve önemsenmiştir. Diğer toplumlar gibi Türk toplumu da aile kurumunu kutsamış bu bağlamda evliliği teşvik etmiştir.

Türkler, yeni kurulacak aile yolunda iki tarafı desteklerken bu birliğin kurulmasında önemli geleneksel törenler de düzenlemişlerdir. Bu törenlerin başında ise düğün törenleri

Bohça Geleneğinden Valiz Kültürüne Bir İnceleme

gelmektedir. Yeni bir ailenin kurulduğuna dair resmî bir ilan olan düğün, toplumsal birlikteliği sağlaması yönüyle de önem arz etmektedir.

Yaşamsal dönüm noktalarından biri olan düğün hem evlenen çiftlerin yaşamlarını birleştirmesi açısından bireysel hem de ailelerin akrabalık bağı ile bağlanması yönüyle toplumsal bir yapı oluşturma gayretidir. Aile kurmanın topluma duyurulmasının adı olan düğünler de Türk halkı tarafından farklı seremonilerle yapılmıştır. Türkçe “düğümlemek, bağlamak” anlamına gelen “tügün”den (Uyumaz 2020: 26; Atalay 1985: 400)

gelen kelime, Divanü Lügati't Türk'te bu şekliyle yer almıştır. “Çeşitli dillerde farklı kelimelerle ifade edilse de aslında eski çağlardan itibaren düğün bir nevi, kadın ve erkeğin birlikte yaşamasını yasal ve dinî açıdan onaylayan evlilik akdini duyurma/kutlama seremonisidir” (Uyumaz 2020: 26).

Yıllar içerisinde toplumların sosyoekonomik düzeylerindeki değişim, kültürel asimilasyon sebebiyle düğün ritüelinde değişiklikler gerçekleşse de temelde hâlâ düğüne dair gelenek ve âdetler devam etmektedir. Bu âdetler, özellikle kent kültüründen etkilenmemiş ya da az etkilenmiş kırsal kesimde titizlikle uygulanmaktadır. Bu âdetler gelinin, damadın ve her iki taraftaki akrabaların düğün öncesi, düğün esnası ve düğün sonrasındaki süreci kapsayan birtakım ritüellerdir.

Günümüzde küreselleşmenin getirdiği tekdüzelik ve estetik kaygısı sebebiyle somut olmayan kültürel mirasın bir parçası olan düğünlere dair gelenek ve görenekler zaman içerisinde modern yaşamın standartlarına ayak uydurmuştur. Bunlardan biri bohça verme/alma geleneğidir. Ailelerin hediyeleşme yoluyla akrabalık bağının kuvvetlenmesi amaçlanan bohça geleneği hem içerik hem de şekli yönlerden değişikliğe uğramıştır. El işleme, göz nuru bohçaların yerini valizler (bknz. Fotoğraf 3) alırken içerisindeki eşya ve hediyeler de sanayi işi hazır ürünlere dönüşmüştür.

Şekil 1: Gelin Bohçası

Kaynak: Gelin Bohçası Halime Aybey tarafından Bursa'da 04.03.2022 yılında çekilmiş olup arşivimizde bulunmaktadır.

Ürünler her ne kadar hazır dönmüş olsa da gelenek sürmeye devam etmektedir. Kimi bölgelerde söz kesildikten sonra kimi bölgelerde ise düğün öncesinde bohça verilmiştir. Bohçalar genelde aile içine hazırlanırken daha kırsal kesimlerde amca, teyze, dayı... gibi daha uzak aile bireylerine verilmek için de hazırlanır.

1.2. Söz Bohçası

Evlilik geleneği içerisinde ilk basamağı kapsayan söz, isteme merasimi ile gerçekleşmektedir. Kızın verilmesi ve yüzüklerin takılması ile gerçekleşen bu ilk adımda geleneksel birtakım ritüeller bulunmaktadır. Bunların başında ise söz bohçası olarak da nitelendirilen basamak gelmektedir. Aileler arasında ahdi güçlendiren, hediyeleşerek aile bağlarının sağlamlaştırılmasını amaçlayan bu süreçte bohça içerisinde birtakım hediyeler gönderilmektedir. Bu günün gerçekleşen bir diğer önemli ritüeli ise söz mendili olarak nitelendirilen, kızın verildiğini teyit eden fanus içerisinde yer alan mendil, kuran ve tespihin kız tarafına verilmesidir.

Bohçayı genelde erkek tarafı götürmekle beraber kimi zaman kız tarafı da götürebilmektedir. Gerekli müsaade alındıktan sonra iki aile arasında ortak bir gün belirlenir ve hazırlıklara başlanır. Bu hazırlıklar ev temizliği, yemek ve davetlilerin çağırılması şeklindedir. O güne özel yapılan ikramlar bölgeye göre değişiklik gösterse de genelde yemek ikramıyla başlar, sonrasında getirilen çerez ve tatlıların ikramı ile devam eder. Kütahya'nın Tavşanlı ilçesinde nişandan önce söz kesme adı verilen törenin ardından yirmi kadar kadın genellikle perşembe günü kız evine giderek uygun bir günde geleceklerini belirtirler. Yine başka bir perşembe gününde kız evine

Çerçevesi bir altın, şalvarlık, iç çamaşırı, ayakkabı, bir sini baklava, bir sini çerez, bir çörek, çikolata, çay ve şeker götürülür. Kız evinde misafirlere bunlar ikram edilir ve bir kadının isteği ile gelin kız çağrılır, geline kadınların elleri öptürülür. Kıza burada altın, para gibi şeyler takılır. Hayır dua edilir, dualarla söz kesilir ve nişan günü belirlenir. Kız evi oğlan evine bir bohça verir; bu bohçada çitili yazmalar, erkeklere çorap, damada gömlek, kravat ve ipekli mendil, iç çamaşırı gibi şeyler bulunur. Bu uygulamaya mendil verme de denir (Yücel 2011: 76).

Uzun yıllar devam eden bu gelenek şimdilerde bohçanın önüne geçerek söz mendili olarak Kütahya ve çevresinde devam ettirilmektedir. Bu geleneğe mendil verme de denilmektedir. Kimi aileler bohçayı hem söz merasiminde hem de nişan merasiminde yaparlarken şimdilerde söz ile nişan beraber yapıp bohça verme ritüeli de tek seferde gerçekleştirilmektedir.

Nişanın ertesi günü oğlan evine ayrı, kız evine ayrı misafirler gelir ve kahvaltı ikram edilir. Kız evi ve oğlan evi gelen eşyaları misafirlerine sergilerler. Ayrıca mayaya

Bohça Geleneğinden Valiz Kültürüne Bir İnceleme

karışma denilen bir uygulama da vardır. Bu uygulama, iki ailenin birbirine karışmasını sağlamak içindir. Aileler bu uygulamada birbirlerinin getirdikleri yiyecekleri birlikte yiyerek dua ederler (Yücel 2011: 76).

Duanın ardından hem komşu ve akrabaların hem de ailelerin merak ettiği asıl konu olan bohçanın içerisine konulan malzemeye bakılmaya gelinir. Çokça merak edilen bu konu bölgeye, yöreye, ailelerin ekonomik gelir düzeylerine göre değişmekle beraber çoğunlukla şu şekildedir:

Damat için: Kişisel bakım seti, pijama takımı, terlik, seccade, havlu, tesbih, çorap, gömlek, pantolon, kravat, mendil, iç çamaşırı, lif, bornoz...

Gelin için: Makyaj malzemesi, elbise, patik, başörtüsü, lif, iç çamaşırı, pijama takımı, seccade, tespih, havlu, çorap, terlik, ayakkabı, bornoz...

Şekil 2: Gelin bohçasının içinde yer alan çeyizlikler

Kaynak: Halime Aybey tarafından Bursa'da 04.03.2022 yılında çekilmiş olup arşivimizde bulunmaktadır.

Bunun dışında kayınvalide ve kayınbaba olmak üzere ailenin diğer yakın ve uzak akrabalarına da buna benzer hediyeler götürülmektedir. Yine bohça içerisine sarılan ya da günümüzdeki hâliyle damat ve gelin şekli verilmiş valizlerle sunular hazırlanmaktadır. Büyük bir tören eşliğinde açılan ve sunulan bu seremonide maksadın hediyeleşmek olduğu herkes tarafından bilinmektedir.

Şekil 3: Damat bohçası (Bavul)

Kaynak: Nihal Taşkın tarafından 09.11.2022 tarihinde Çorum'da çekilmiş olup arşivimizde yer almaktadır.

Şekil 4:Gelin bohçası (Bavul)

Kaynak: Nihal Taşkın tarafından 09.11.2022 tarihinde Çorum'da çekilmiş olup arşivimizde yer almaktadır.

1.3. Padişah Bohçası

Türk sanat tarihi içerisinde önemli bir yere sahip olan işleme sanatının geçmişten günümüze birçok alanda izlerini görmek mümkündür. İşleme sanatı; gelin duvağında, havlularda, duvar panolarında, elbise örtüsünde, gelin bohçasında ve daha birçok kültürel unsurda büyük bir emekle yapılmış haliyle karşımıza çıkmaktadır. Bu kadar geniş bir alana yayılmış bu sanat, kaynaklarda bir bez ve kumaş üzerine iğne, beyaz ve renkli iplerle düz,

Bohça Geleneğinden Valiz Kültürüne Bir İnceleme

bazen de kabarık olarak farklı desen ve şekillerde yapılan uygulamalara denmiştir. Yüzyıllardan beri günlük hayatımıza estetik bir bakış açısı kazandıran bu işlemler kimi zaman deri kimi zaman kumaş üzerine yapılırken seçilen iğne ve tığ arasında da seçim yapan sanatkârlar tarafındanilmekilmek işlenmiştir. Yüzyıllardır genç kızların ellerinde yetenekli insanların emeğiyle şekillenen bu sanatın en gözde unsuru da bohça olagelmıştır. Bohçanın yüzyıllardır var olma mücadelesine destek olan bir türü de padişah bohçaları olmuştur. Halktan uzak ve diğer insanlardan farklı bir statüye sahip olan padişahların kıyafetleri bir sanat gerektirmekteydi. Bu kıyafetlerin başında ise kaftanlar gelmekteydi. Türk kültür tarihinde gücün sembolü olan Osmanlı padişah kaftanları, Osmanlı sanatının da ne denli ihtişamlı olduğunun göstergesi olmuştur. Bu kaftanlar, sadece Osmanlı coğrafyasında değil tüm dünyaya da adından söz ettirmiş birçok sanatçı ve tasarımcıya ilham kaynağı olmuştur. “Osmanlı giyim kültürü, iki bin yıllık geçmişi olan, Orta Asya’nın kuzeyinde yaşamış Türklerin, göçebe atalarının giyim kültürüne dayanmaktadır” (Görünür ve Ögel 2006: 61).

Kökenleri Orta Asya’ya kadar gidebilen kaftanlar Osmanlı giyim kuşamında temel giysi elemanı olarak öne çıkmaktadırlar. “T” biçiminde bir kalıba sahip bu giysiler oldukça sade bir yapıdadırlar. Benzer form özelliğine sahip giysiler çok eski dönemlerden beri pek çok uygarlık tarafından kullanılmıştır. Ancak kaftan, Osmanlı kıyafetleri içinde, oldukça önem verilen ve itibar gören bir giysi olmuş ve Osmanlı denince ilk akla gelen terimlerden biri haline gelmiştir (Ok 2015: 73).

Topkapı Sarayı Müzesi Padişah Giysileri Arşivinde bulunan başta kaftanların olduğu birçok kıyafet, bohçalarla muhafaza edilip günümüze kadar ulaşmıştır.

Yaklaşık 2500 parçaya yaklaşan eşyanın çoğunu hil’at, kaftan ve şalvarlar oluşturmaktadır. Sayıca az olmakla beraber, çocuk giysileri (şehzade ve sultanlar) bu koleksiyonun ayrı bir özelliğidir. Kadınların giyim eşyasının ise Hazineye alınması ve saklanması gelenek olmadığından, bunlara ait bir şey yoktur. Fatih Sultan Mehmet’e ait 21 adet kaftan, Kanuni Sultan Süleyman’a ait 77 adet kaftan, I. Ahmet’e ait 13 adet kaftan, II. Osman’a ait 30 adet kaftan, IV. Murat’a ait 27 adet kaftan bulunduğu bilinirken, Fatih Sultan Mehmet’ten önceki altı hükümdara ait kaftanlar ismen belirtilmemiştir (Altay 1979: 6).

Görüldüğü üzere kaftan başta olmak üzere padişah ve bazı aile fertlerine ait birçok kıyafet millî bir kültür hazinesi olarak halen Topkapı sarayında rutubet ve ısıdan uzak dengeli bir ortamda muhafaza edilmektedir. Gerek işleme sanatı gerekse o dönemin kumaşlarıyla oluşturulmuş sanatsal estetiğin korunup nakledilmesi önem arz etmektedir.

Derin bir kültür alt yapısı olan Türklerin el sanatları konusundaki ~~derin~~ köklerini birçok arkeolojik kazıda olduğu gibi tarihî kaynaklarda görmek mümkündür. Bu konuda Selçuklular dönemine ait bir örnek şu şekilde tarihi kaynaklarda yer bulmuştur:

Marko Polo’nun Çin’den dönerken (1271-72) uğradığı Anadolu’dan övgü ile söz ettiği ve Konya’da dokunduğunu düşündüğü, kırmızı ipek kumaşlardan, Lyon Musee Historique des Tissus’daki 23.475 envanter numaralı 102x74.5 cm

boyutlarındaki brokar parçası, üzerindedir. Burada kumaşın bir kenarında koyu çilek pembesi kırmızı ipekle, sarma iğnesiyle Alaaddin Keykubat'ın adının geçtiği kitabe vardır. Ancak işlemenin sonradan yapılmış olabileceği de düşünülebilir (Altun 2006: 16).

Tarihin her döneminde ham kumaşı hem dokuyan hem de sayısız sanatsal çizimlerle göz dolduran Türklerin bu anlamda tarihe damga vurduklarını görmek mümkündür. Ancak bu sanatın en önemli kısmı ise yukarıda adı sıkça geçen padişah kıyafetlerini muhafaza eden bohçalardır. Bir nevi dolap, valiz vazifesi gören bohçalar, bu değerlerin günümüze ulaşmasında önderlik etmiştir. Bu durum tarihi kaynaklarda şu şekilde görebilir:

Fatih Sultan Mehmed'in ölümünden sonra sarayda gelişen, ölen sultanların kullandıkları eşyaları ve giysileri bohçalayarak saklama geleneği, Osmanlı İmparatorluğu Dönemi işlemlerini, 15. yüzyılda kısa bir boşluktan sonra 16. yüzyıldan 20. yüzyılın ilk çeyreğine kadar kopmadan izlenmesine olanak sağlamaktadır (Altun 2006: 18).

Her ne kadar tarihi kayıtlarda padişah ve şehzadelere ait kıyafetlerin muhafaza edildiği görülse de erkek kıyafetlerinde görülen bu durum kadın kıyafetlerinin saklanıp muhafaza edilmesi hakkında örneksizdir. Bu durumun sebebinin mahremiyet hissi ile ilgili olduğu düşünülmektedir.

Padişahların çocukluk ve yetişkinlik dönemlerinde giydikleri kaftanlar, iç çamaşırları, yazılı gömlekleri hakkında bilgi edinilmekte, fakat kadın giyimlerinin bohçalama geleneği olmadığı için bunlara ait fazla bilgi bulunmamaktadır. Ölen padişahların üstünden çıkan ve sağlığında kullandığı eşyaları etiketlenerek bohçalanır, Esvap Hazinesine gönderilir ve burada titizlikle saklanırdı. Ayrıca ölen padişah veya şehzadelerin türbelerine şahsi eşyalarının konulma geleneği olması, bu eşyaların bugüne ulaşmasını sağlamıştır (Altun 2006: 18).

1.4. Hamam Bohçası

Hamamlar, Türk kültüründe temizlik ile ilgili önemli kültür öğeleridir. Ancak bu mekânlar sadece temizlik yönü ile değil aynı zamanda sosyokültürel faaliyetlerin de yapıldığı nadir mekânlardandır. Bu bağlamda hamamlar evlenme âdetinin olmazsa olmaz bir parçası hâline gelmiştir. "Hamam kültürü olarak adlandırılan gelenek Anadolu'nun birçok yerinde canlı bir şekilde yaşatılmaktadır" (Kaplan 2010: 131-155). Bu illerin başında Sivas, Afyonkarahisar, Konya, Bursa gibi iller gelmektedir. Denize uzak ancak sıcak su kültürünün olduğu bu gibi illerde kimi zaman düğün öncesi kimi zaman da düğünden sonra bu törenler gerçekleştirilmektedir (Bknz. Töret, 2022: 103-110).

Bütün topluluklarda olduğu gibi Türk toplumunda da evlenmeye dair kural ve törenler toplum tarafından belirlenmiş ve uygulanmıştır. Yeni bir geçiş aşaması olarak kabul edilen bu dönemler düğünden önce ve düğünden sonra yapılması gerekli ritüeller olarak iki aşamada gerçekleştirilmektedir. "Düğün sırasında ve düğün sonrasında yapılması gerekli

Bohça Geleneğinden Valiz Kültürüne Bir İnceleme

görülen törensel etkinliklerden biri olan ve özellikle kadınlar arasında düzenlenen “Gelin Hamamı geleneği Anadolu’nun diğer bölgelerinde olduğu gibi Sivas’ta da evlenme âdetlerinin ayrılmaz parçasıdır” (Emiroğlu 2010: 30).

Gelin ve damat anlaşıp akrabalar da kaynaştıktan sonra düğün hazırlıklarına başlanır. “Uygulanan geleneklerden biri olan ve düğünden birkaç gün önce ya da “Kına Gecesi” eğlencesinin gündüzünde yapılan hamama “Kına Hamamı” denmektedir. Düğün haftasında yapılan hamamın amacı gelin kızı bedenlen ve ruhen arındırıp temizleyerek evliliğe hazırlamaktır” (Subaşı 2018: 38).

Sivas’ta özel birtakım hazırlıklarla gidilen bu tören şu şekildedir: Hamama gidileceği günün sabahında damat annesi ile görünce, elti ve sağdıç; lokum, kuruyemiş, kahve alarak gelin kızın evine gider ikramlıkları bırakırlar” (Subaşı 2018: 39). Önceleri fayton kiralanan gayet şaşalı olarak gidilen bu törenler zaman içerisinde yerini araçlara bırakmıştır. Gidilen hamamda görevli tarafından karşılanan kız tarafının elinden aldığı gelin bohçası ile hazırlıklar gerçekleştirilir.

Gelin bohçası diğer davetlilerin bohçasından ayırt edilecek derecede süslü ve göz alıcı olur. İçerisinde kanaviçe işlemeli, etrafı dantelle çevrili, patiskadan yapılmış hamam yaygısı, ipek peştamal, havlu takımı, etrafı gümüş veya altın pullu beyaz tülbent, üzeri gümüş süslemeli kemik tarak, hamam taşı, kıldan (gildan, sabunluk) hamam kazanı, sedef kakmalı veya gümüş süslemeli nalınlar (nalın), gümüş, mücevher kutusu yer alır (Subaşı 2018: 39).

Gelin, hamamın ılıklik adı verilen kısmında nalınlarını giydikten sonra arkadaş ve yakın akrabaları yardımı ile hamamın sıcaklık bölümüne getirilir. Bu kişiler yardımı ile yıkanan gelin yüksekçe bir yere oturtulur. Burada törene katılan kişilerin de gelinin yıkanması esnasında başından su dökmesi sevap olarak karşılanır. Yıkanma işlemi tamamlandıktan sonra hazırlanan yiyecekler gelen misafirlere ikram edilir. Müzik eşliğinde devam eden eğlence, halay ve türkülerle devam eder. Hamam eğlencesinden sonra gelenlerin ellerini open gelin daha sonra baba evine götürülür.

Kına gecesi ve düğün ile beraber düğünden üç gün ya da bir hafta sonra yapılan bir tören daha vardır ki bunun adı da “Gelin Hamamı”dır. Sivas ilinde gerçekleştirilen bu tören kına hamamından farklılık arz etmektedir. Kına hamamında kız tarafı aktifken gelin hamamında erkek tarafı aktiftir. Tören öncelikle kayınvalide evinde toplanma ile başlar. Misafirler hazır olduktan sonra hamama geçilir. Hamamdaki görevli gelen konukları ve gelin bohçasını alarak hazırlıklara başlar. Hamamın sıcaklık bölümüne ipek peştemali ile giren gelin, öncelikle kayınvalidesinin daha sonra orada bulunan diğer aile büyüklerinin yıkanmasına yardımcı olur. Kayınvalidesinin saçını tarayıp ayaklarına da su döktükten sonra işlerini bitirir. Son olarak kayınvalidenin duası ile oradan ayrılarak arkadaşlarının yanına

geçer. Burada eve yeni gelen gelinin hamaratlığı ile hürmetinin gösterilmeye çalışıldığı, yakın akrabalara da bu iletinin görsel olarak verildiği görülmektedir.

Hamam yakın zamana kadar kadınların sosyal statülerini sergilemek, kaynaşmak, iletişim kurmak ve geleneği devam ettirme adına gittikleri en sosyal alanlardan bir tanesidir. Gelin hamamındaki amaç hem ritüeller aracılığıyla aile bütünlüğüne destek sağlamak hem de hazırlanan bohçalarla, takılarla statülerini sergilemek adına avantaj sağlamaktır. Özellikle gelin bohçalarının hazırlanmasında hiçbir masraftan kaçınmayan kayınvalide ve gelin anneleri bohça içerisinde hiçbir sade ürüne yer vermemiş bohça için seçilen ürünler oldukça gösterişli olanlarından tercih edilmiştir. “Gelin Bohçaları pamuk ya da ipekli kumaşlardan, üzerleri altın simle, gümüş simle, pullarla ağır işlemeli şekilde hazırlanırdı” (Emiroğlu 2010: 39).

1.5. Başörtüsü

Türkiye Halk Ağzından Derleme Sözlüğü’nde çok yaygın olmasa da bohçanın başörtüsü manasında kullanıldığı da görülmektedir (2009: 731). Zonguldak’ın Çaycuma ilçesinde görülen bu kullanım İç Anadolu’nun bazı bölgelerinde de yer almaktadır. Bu yerlerden biri Nevşehir’dir. Nevşehir’de bir müzede sergilenen malzemeler içerisinde adına “çevre” de denenen bir eşyanın varlığından şu şekilde bahsedilir: Çevre:

Çok ince ve sık dokunuşlu organze, keten, tülbent gibi dokumalardan yapılmış, mendilden daha büyük kare biçiminde, dört kenarı ibrişim ve sırma nakışlarla süslü bir bordür, köşelerde ise ayrıca birer motiften oluşan, etrafı çevrilip, oya ve nakışlarla süslenmiş parçalardır” (Onuk ve Çerçioğlu 1997: 44). Çevreler başa sarılır ya da göğüste taşınırdı. Bohça gibi, bir şeyleri sarıp sarmalamada kullanıldığı da olurdu. Ama esas görevi, başörtüsüydü. Başörtüsü olarak kullanıldığında çenenin altında düğümlenmez, başın üzerine serbestçe konur ve ziynet eşyası ya da başka bezlerle tutturulurdu (Ther 1993: 9).

Şekil 5: Çevre Örneği

Kaynak:: Nevşehir Müzesi (Atila, 2009: 46)

Bohça Geleneğinden Valiz Kültürüne Bir İnceleme

Başörtüsü gibi kullanılan bu örtü aslında başörtüsünün üzerinde salaş bir görünüm vererek kadının rahat hareket etmesini sağlamaktadır. Hâlen Anadolu'da geleneksel olarak devam ettirilen bu örtü yine başörtüsü üzerinde kullanılmaya devam ettirilmektedir. Gerek el dokuması gerek hazır olarak alınsa da bohça tanımı içerisinde geçen kullanımı ile bütünlük göstermektedir.

1.6. Ekmek Çıkını

Bohça, Zonguldak'ın Çaycuma ilçesinde her ne kadar başörtüsü olarak geçiyor olsa da Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü'nde aynı bölgede bohçanın "ekmek çıkını" anlamında kullanıldığı da belirtilmektedir. (TDK, 2009: 731). Dört köşeden oluşan bohça sadece gelin bohçası olarak yer almamış, bu nesneye bir bez parçası olan bu kumaşın boğulması yani bağlanması şekline bohça adı verilmiştir. Bahçeye veya tarlaya giden kişilerin, içerisine bir miktar yiyecek ve eşya barındıran bez parçalarına da bohça adı verilmiştir. Kırsal kesimde yaşayan insanlar azık adını verdikleri yiyecekleri bu bohçaya sarıp taşımışlardır.

2. Sözlü Kültür Ürünlerinde Bohça

Yüzyıllardan beri halkın belleğinde yer edinen bohça, sözlü kültür ürünlerinde de kendisine yer bulmuştur. Halk, gerek deyimlerinde gerekse mani ve masallarında bohçaya da yer vermiştir. Bu sözlü kültür ürünlerinde tespit edilebilen örneklere ve bu örneklerin kullanımına dair bilgiler aşağıda başlıklandırılmıştır.

2.1. Deyimlerde Bohça

Türkçenin söz varlığı içinde önemli bir yere sahip olan deyimler, anlatıma canlılık katan, akıcılığı sağlayan kalıplaşmış sözlerdir. İki ve daha fazla kelimeden meydana gelerek fikirlerin anlatımında kişilere yardımcı olan deyimlerde birçok konu anlatılmaktadır. Bu bağlamda bohça ile ilgili birçok deyim de tespit edilmiştir. Bu deyimler çoğunlukla mecazî bir anlam ifade etmekte olup şu şekildedir:

"Bohçasını koltuğuna almak": Kendi isteğiyle ayrılmak, "Bohçasını koltuğuna vermek": kovmak, işine son vermek, "Bohçasını toplamak": Eşyasını toplamak, "Parçalı bohça gibi": Birbirini tutmaz parçalardan oluşan", "Bohçanın dört ucunu bir araya getirememek": İki yakayı bir araya getirememek, dengeyi sağlayamamak (www.sozluk.gov.tr).

2.2. Manilerde Bohça

Anonim halk şiiri içerisinde en yaygın kullanılan türlerden biri de manilerdir. Maniler, nazım birimi dörtlük olarak geleneksel nazım şekillerinden oluşur. Sade ve yalın bir söyleyiş içerisinde gerçek halk yaşantısından örnekler vermektedir. Maniler, uzun olan bir fikri en öz biçimde dile getirme şeklidir. Bu duruma en güzel örnek ise aşağıda yer alan dörtlüklerdeki

bohça kelimesidir. Yukarıda başlıklarda anlatılan bohça, konusu manilerde de farklı anlamlarda geçmektedir.

Çayır damı alçacık

Buğdayın sarı kılçık

Al bohçayı kaçalım

Ayvacak yolu açık (Gözükızıl 2013: 55).

Bu manide bohça, kaçan kıza ait üç beş kıyafetten oluşan valiz fonksiyonundadır.

Dama çıktım baş açık

Ekinler karakılçık

Sevdiğim alamazsam

Al bohçanı yola çık (Uğurlu 2018 :489).

Bu manide ele alınan konuya göre ailelerinin, evlenmelerine izin vermediği gençler çareyi kaçmakta bulur. Bu durumda ilk olarak kızın bohçasını alma figürü ortaya çıkar.

Kaçma ile özdeşleştirilen bohça kızın bir miktar eşyayı dört köşeli kumaşa sarmasıyla hazır hâle gelir. Bu durum aşağıdaki bir diğer manide şu şekilde ifade edilmiştir:

Karanfilim üççatal

Üçü de beyaz açar

Koca isteyen kızlar

Alır bohçayı kaçır (Uğurlu 2018: 531).

2.3. Masallarda Bohça

Tarihin her döneminde aile ile ilgili bağları önemseyen Türkler, bu kurumun oluşturulma sürecindeki bütün aşamaları da önemsemişlerdir. Aile bağlarının sağlam kurulması adına birtakım gelenek ve âdetleri benimsemişlerdir. Bu geleneklerin başında önemli geçiş dönemi içerisinde yer alan evlenme içerisindeki nişan ve düğün gelmektedir. Bu merasimler içerisinde ise ailelerinin birbirlerine hediye ederek aile bağlarını kuvvetlendirmeyi amaçladıkları bohça geleneği gelmektedir. Bu durum günlük hayatta karşılaşıldığı gibi sözlü kültür ürünleri olan masallarda da karşımıza çıkmaktadır. Bu durumu özetleyen ilk masal “Konuşan Bebek” masalıdır. Günümüzdeki bohça verme geleneğinin anlatıldığı masalda olağanüstülük ön plandadır. Masala göre akreple evlenen bir kişinin evlendikleri günün akşamında akrebin güzel bir kıza dönüşümü ve bu durumun gelenekleri aksatmadığı şu şekilde anlatılmaktadır:

Bohça Geleneğinden Valiz Kültürüne Bir İnceleme

Oğlan akrebi alıp eve gelmiş. Odaya koymuş. Toy düğün yapılmış. Güveyi getirip kapıdan içeriye tıkmışlar, kapıyı basmışlar. Oğlan baksa ki doğan aya “Doğma ben doğacağım.” diyor gibi kız parıl parıl parlıyor. Bu kız peri kızymış. Kız oğlana demiş ki: “Şu babanın bohçası şu kardeşlerinin bohçası, şu amcanın bohçası... (Bakırcı 2006: 209).

Bohçanın düğün gelenekleri ile bağdaştırılıp aktarıldığı bir diğer masal ise “Sırmalı Pabuç” masalıdır. Bu masalda da bohça yine günümüzdeki manasıyla düğünle ilgili şekliyle geçmiştir.

Öksüz kızın gözlerinde bir ümit çırası yanmış; bu çıra ile kıllardan birini yakmış; bir de bakmış ki ne görsün kapının önünde bir araba, arabanın içinde dürülü bir bohça, bohçanın arasında da, tellisinden pullusuna, allısından bindallısına kadar düğünlük diye ne ararsan var. (Güney 1997: 11).

Bohça her ne kadar akıllara düğün, nişan ve evlilik ile ilgili ritüeli getirirse de bazı masalarda eşya taşımak amaçlı da yer almıştır. Çanta olarak kullanılan bohça “Kırk Kardeş” masalında kıyafet taşınan bir maddî kültür unsurudur. Masala göre kırk tane oğlu olan padişah, yaşları kemale erince bu çocukları evlendirmek ister. Bir gün bir köye yolları düşen bu padişah ve oğulları bu köyde çok güzel karşılanırlar “Şehzadeler, o geceyi köyde geçirmişler. Ertesi sabah, muhtar, kızlarına yeni elbiseler giydirmiş. Gelinlik çamaşırlarını, giyeceklerini atlas bohçalara koydurmuş. Her birisini nişanlısıyla tanıştırap arabasına götürmüş” (Tezel 2009: 30).

Sonuç

İçerisinde dil, gelenek, görenek ve birçok ritüel bulunduran kültür, toplumun birliğini sağladığı gibi olay ve olgulara olan bakış açısını da şekillendirmiştir. Evlilik de kültürün içerisinde yer alan önemli bir süreçtir. Yeni bir ailenin kurulmasında ve iki tarafın akrabalık bağlarının güçlenmesinde evlilik anahtar bir rol üstlenmektedir. Bir erkek ve bir kadın arasındaki sosyal, aynı zamanda yasal bir sözleşme olan bu süreç, ilgili kişilerin hayatlarını doğrudan etkilemektedir. Evlilik sadece kişileri değil toplum yaşamında da önemli bir aşamadır. Yeni akrabalık birlikteliği ile şekillenen evlilik içerisindeki ritüeller de toplumu şekillendirme gücüne sahiptir. Bu ritüeller içerisinde ise kimi zaman söz kesme geleneği ile kimi zaman da nişan merasimi ile birleşen bohça alma/verme geleneği yer almaktadır. Bohça alma/verme bir nevi hediyeleşme geleneği gibi görülse de iki tarafın arasındaki akrabalık bağlarını güçlendiren bir olgudur. Bölgelere göre içeriği, verilişi değişen bohça geleneği geleneğin, sanatın ve el emeğinin yüzyıllardır anneden kıza devredilmesi yönü ile önemlidir.

İmi zikredildiğinde akla her ne kadar gelin bohçasını gelse de bohça, Anadolu'nun farklı bölgelerinde ekmek çıkını bir diğer adıyla sofraya bezi olarak kullanılan bir eşyadır; bazı bölgelerde ise kadınların başlarına örttükleri başörtüsü olarak kullanılmaktadır. Müzelerde ve

tarih kitaplarında bohça gelin damat bohçasının ötesinde padişahların kaftanlarının konulduğu, saklandığı maddi kültür unsuru olarak yer almaktadır.

Yüzyılların süzgecinden damıtılan kültür, insanları ayakta tutarken bir yönden de toplumlari birbirine kenetlemektedir. Bohça geleneği bu dinamiği devam ettiren önemli bir unsurdur. Teknolojinin gelişmesiyle kullanım amaçları ve yerleri değişen bohça; günümüzde el emeğinin azalması, insanların hazır tüketime yönelmesi ve daha ergonomik olması gibi sebeplerle yerini valize bırakan bir kültürel öge hâline gelmiştir. Ancak bu kültürdeki kullanılan materyal isim ve şekil değişikliğine uğrasa da geleneğin adına dokunmamıştır. “Bohça geleneği” günümüzde de Anadolu coğrafyasının pek çok yerinde varlığını sürdürmektedir.

Kaynakça

[Altay, Fikret 1979. *Kaftanlar*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Altun, Gülizar. 2006. “Muđla İlinde Bulunan El İşlemeleri (19-20. Yüzyıl)”. Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.

Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü, (www.sozluk.gov.tr)

Atila, Derya. 2009. “İç Anadolu Bölgesi Nevşehir İl Müzesinde Bulunan El Sanatları Örnekleri Üzerine Bir Araştırma, Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.

Bakırcı, Nedim. 2006. *Niđe Masalları (Araştırma-İnceleme-Metin)*. Niđe: Niđe Yüksek Öğretim Vakfı Yayınları, Niđe.

Çağbayır, Yaşar. 2007. *Ötüken Türkçe Sözlük*. İstanbul: Ötüken Yayınları.

Emiroğlu, İzlem. 2010. “Konya’da Hamam Kültürü ve Kullanım Eşyaları”. Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.

Ercilasun, Ahmet Bican, Ziyat Akkoyunlu. 2015. *Dîvânü Luđâtî’t- Türk*. Ankara: Türk Dil Kurumu.

Görünür, Leyla, Semra Ögel. 2006. “Osmanlı Kaftanları ile Entarinin Farkları ve Kullanılışları”, *İTÜ Dergisi/b, Sosyal Bilimler*, Cilt:3, Sayı:1: 59-68.

Gözükızıl, Ömer. 2013. *Çanakkale Halk Kültürü I (Nazım)*. Çanakkale: Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Yayınları.

Gülensoy, Tuncer. 2011. *Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözlüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Güney, Eflatun Cem. 1997. *Masallar*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

Kaplan, Yunus. 2010. “Türk Hamam Kültürünün Divan Şiirine Yansımaları”, *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi (TAED)*, 44: 131-155.

Ok, Meltem. 2015. “Tasarım ve Süsleme Ögeleriyle Topkapı Sarayı Padişah Kaftanları”, *Akdeniz Sanat Dergisi*, Cilt 8, Sayı 16: 70-85.

Onuk, Taciser, Hülya Çerçioğlu. 1997. “Geçmişten Günümüze Çevreler”, *Kültür ve Sanat*, Sayı (34): 43-47.

Bohça Geleneğinden Valiz Kültürüne Bir İnceleme

- Subaşı, Ebru. 2018. "Sivas Düğünlerinde Gelin Hamamına Gelin Bohçası Hazırlama Geleneği", *Arış Halı, Dokuma ve İşleme Sanatları Dergisi*, Sayı 13: 37-45.
- Tezel, Naki. 2009. *Türk Masalları*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları.
- Ther, Ulla. 1993. *Türk İşlemeleri - Osmanlı Saray İşlemelerinden Anadolu Çeyiz Sandıklarına*. İstanbul: Yeni Çığır Kitabevi.
- TDK, 2009. *Türkiye Halk Ağzından Derleme Sözlüğü*. Ankara Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Töret, Aslı Büyükokutan. 2022. "Kent Kökenli Eğlenceler Bağlamında Gelin Hamamlarına Taşınan Kadın Günleri: Lidya Park Termal Otel Örneği", *Türk Kültürü*, C. 15, S. 2, s99-115).
- Uğurlu, Mısra. 2018. "Adana Mani Söyleme Geleneği ve Adana'da Söylenen Maniler (Derleme/İnceleme)". Doktora Tezi, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana.
- Uyumaz, Emine. 2020. "XII-XIII. Yüzyıllarda Anadolu'daki Düğün Törenlerine Bir Bakış", *Selçuklu Medeniyeti Araştırmaları Dergisi*, 5, Sayı 5: 25-36.
- Yücel, İbrahim Etem. 2011. "Tavşanlı'da Eski Türk İnançlarının İzleri". Yüksek Lisans Tezi, Kütahya Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kütahya. [

